

BYROKRACIA AKO ZVLÁŠTNÁ VRSTVA V SÚČASNÝCH SPOLOČNOSTIACH*

DR. JOŽE GORIČAR

riaditeľ Ústavu pre sociológiu a filozofiu v Ljubljane

I

Byrokracia je historicko-geneticky spätá so štátom. Do tejto kategórie patria všetci, ktorí „v mene štátu a pre štát“ vykonávajú v oblasti právno-politickej nadstavby spoločenské funkcie, vyplývajúce zo spoločenskej delby práce.

Keďže štát iba v poslednom období preniká do stále širších a širších oblastí spoločenského života, objavil sa aj problém byrokracie v spoločenských vedách pomerne neskoro. K tomuto privedol — a to nie v najmenej miere — aj intenzívny kvantitatívny rast štátneho úradníckeho aparátu za posledných sto rokov.¹

Súčasne sa však zvyšoval aj počet úradníkov v hospodárstve, najmä v ťažkom priemysle. Príčiny rastu počtu hospodárskeho úradníctva sú však celkom iné ako tie, čo vedú k rastu štátneho úradníctva, predsa však aj jedny aj druhé možno redukovať iba na niekoľko okolností. Predovšetkým máme do činenia s omnoho zložitejšou činnosťou:

a) štátu a jeho mechanizmu — zákonodarného, správneho, súdneho — lebo sa zvyšujú kompetencie a rozširujú spoločenské oblasti, na ktoré sa tieto kompetencie vzťahujú;

b) hospodárstva — najmä priemyslu, a to v dôsledku samého kvantitatívneho rastu činnosti a najmä v dôsledku omnoho väčšej zložitosti tak technologických, ako aj ekonomicko-komerčných procesov vo výrobe a hospodárstve.

V podstate sú to procesy, ktoré nazýva Engels v *Anti-Dühringovi* „vytláčaním kapitalistov platenými úradníkmi“.

II

Sociologická analýza byrokracie ako zvláštnej spoločenskej vrstvy vyžaduje, aby sme zistili jej konštitutívne prvky. Domnievame sa, že k nim patrí na prvom mieste moc,

* Text prednášky, ktorú dr. Joža Goričar, riaditeľ Ústavu pre sociológiu a filozofiu v Ljubljane, predniesol počas svojej vlaňajšej návštevy v Bratislave.

¹ Vo *Francúzsku* sa počet úradníkov zvyšoval takto:

r. 1845	100 (index),
r. 1866	143 (index),
r. 1913	307 (index),
r. 1938	409 (index),
r. 1956	533 (index).

Rast federálneho a republikánskeho úradníckeho aparátu (bez vojenskej byrokracie) v *USA* ilustrujú tieto čísla:

r. 1870	300 (v tisícoch),
r. 1900	1100 (v tisícoch),
r. 1930	3206 (v tisícoch),
r. 1955	6706 (v tisícoch).

(Údaje sú z Alfred S a u v y, *La bureaucratie*, PUF, Paris 1956.)

respektíve výkon moci. Samozrejme, že celé štátne úradníctvo, počnúc najvyššími funkcionármi v najvyšších orgánoch moci a správy a končiac obecným pisárom a administrátorom, nemôžeme považovať za spoločenský produkt, ktorý zahrnujeme pod pojem byrokracia. V danom prípade by išlo viac o spoločenskú vrstvu v štatistickom slova zmysle (o sociálnu kategóriu), teda o úradníkov (štátu, verejných služieb a podobne), respektíve o zamestnancov (v hospodárstve).

Kritérium moci, respektíve výkonu moci, sme si teda vybrali preto, aby sme v heterogénnej kategórii úradníkov a zamestnancov dospeli k homogénnejšej spoločenskej vrstve — k byrokracii. V snahe poukázať o čo pritom vlastne ide, zastavme sa pri otázke takzvanej technickej inteligencie v súčasnom priemysle. Je známe, že marxistické spoločenské myslenie zahrnuje časť tejto inteligencie do triedy bezprostredných výrobcov, a to predovšetkým na základe miesta, ktoré príslušníkom tejto časti technickej inteligencie patrí v ekonomickej štruktúre dnešného kapitalizmu, ako aj na základe úlohy, ktorú vykonávajú v technologickej organizácii výroby („v spoločenskej organizácii práce“, *Lenin*).

Čo s ostatnou časťou technickej inteligencie, s časťou, ktorej príslušníkom nemožno považovať za bezprostredných výrobcov? Nevšímajme si tentoraz hraničné typy, ako sú napríklad bádatelia v laboratóriách alebo v ústavoch vývojového výskumu v priemysle alebo inštruktori pre odborné zdokonaľovanie robotníkov atď. V danom prípade ide o „hraničné typy“, lebo ich na základe dvoch uvedených kritérií nemôžeme jednoznačne zaradiť medzi priamych výrobcov; im možno najviac zodpovedá pomenovanie „nepriamy výrobca“.

V radoch technickej inteligencie sú však bezpochyby aj takí, ktorí majú moc a ktorí ju aj vykonávajú, pričom nejde o otázku, či je táto moc pôvodnej (originárnej) alebo derivatívnej povahy. Ide nám jednoducho o konštatovanie, že medzi technickými odborníkmi sú aj takí, ktorí *aspoň relatívne samostatne rozhodujú* v širších alebo užších oblastiach. K týmto napríklad patria technickí riaditelia, hlavní inžinieri, vedúci veľkých výrobných jednotiek atď. Ak teda hovoríme o byrokracii v hospodárstve, zaraďujeme do nej predovšetkým tento typ technickej inteligencie, a nie aj vysokokvalifikovaných odborníkov, ktorí sa vyznačujú vlastnosťami bezprostredných výrobcov a ktorí sa v organizačnej štruktúre výrobného procesu majú podriaďovať rozhodnutiam tých, čo majú zodpovedajúcu moc v priemysle. (V danom prípade nebudeme rozlišovať medzi byrokraciou a technokraciou, lebo sa oba javy vyznačujú veľmi podobnými všeobecnými sociologickými charakteristikami.) Do byrokracie v hospodárstve zaraďujeme ďalej aj časť ekonomicko-komerčného káдру, ktorý má moc a ktorý túto moc aj vykonáva, teda ktorý aspoň relatívne samostatne rozhoduje. Do hospodárskej byrokracie ako zvláštnej spoločenskej vrstvy nezahrňujeme však úradníkov, ktorí nemajú žiadnu moc, ktorí iba vykonávajú rozhodnutia a závery ostatných — administratívnych a výkonných úradníkov.

III

Práve to isté kritérium — moc, výkon moci, t. j. aspoň relatívne samostatné rozhodovanie — treba použiť aj keď chceme rozlišovať medzi štátnym úradníctvom ako sociálnou kategóriou (vrstvou v štatistickom zmysle) a byrokraciou.

Rozdiel medzi byrokraciou a štátnym úradníctvom ako celkom bude však ešte zrejmejší, keď si všimneme bádateľský záujem, ktorý o tieto javy prejavujú jednotlivé spoločenské vedy. Tak napríklad štátnym úradníctvom sa zaoberá veda o administratíve v kapitole o zamestnaneckých (pracovnoprávných) vzťahoch a v problematike sociálneho zabezpečenia štátnych zamestnancov. Veda o verejnej správe sa touto sociálnou

kategóriou zaoberá v kapitole o organizácii a riadení vo verejnej správe. Byrokraciou ako zvláštnou spoločenskou vrstvou v súčasných spoločnostiach sa však zaoberajú: sociológia, politikológia, teória štátu — posledná najmä keď odmietne dogmatické a normativistické názory a keď si bude všimáť aj sociologické charakteristiky štátu, používajúc vo výskumnej práci aj sociologické metódy.

Ak sa budeme pridržiavať kritéria moci ako hlavného rozpoznávacieho znaku byrokracie, budeme môcť byrokraciou definovať ako spoločenskú vrstvu v súčasných spoločnostiach, ktorej príslušníci majú moc a túto moc aj vykonávajú. Táto vrstva sa formuje predovšetkým v oblasti štátu a hospodárstva, *ale sa neobmedzuje iba na tieto dve oblasti* spoločenského života. Existuje aj v iných oblastiach: v politických, kultúrnych, športových...

IV

Čo je obsahom moci, ktorá je pre nás hlavným rozpoznávacím znakom byrokracie? Už z toho, čo sme doteraz uviedli, vyplýva, že nejde len o štátnu (politickú) moc, ide aj o ekonomickú a technologicko-organizačnú moc, ďalej o moc v združeniach, organizáciách atď. Všetky tieto druhy moci možno pritom zredukovať na určitého spoločného menovateľa. Týmto menovateľom je právo a možnosť aspoň relatívne samostatne rozhodovať. Pritom treba do tohto rozhodovania zahrnúť aj všetky *prostriedky* a celý *aparát*, bez ktorého nemožno v danom spoločenskom rámci vynášať rozhodnutia, ani ich *rešpektovať* a *uskutočňovať*. Keď hovoríme o práve a možnosti rozhodovať, ide o právo a možnosť spoločensky donucovať. V čom je samostatnosť tohto rozhodovania a v čom jeho relatívnosť? Odpoveď na túto otázku veľmi úzko súvisí so zdrojom byrokratickej moci, totiž s otázkou, či je moc originárnej, prvotnej alebo derivatívnej, odvodenej povahy, t. j. či je splnomocnením.

Byrokratická moc je iba zriedka originárnej povahy. V najčistejšej podobe sa prejavuje iba v špičkách fašistických, totalitných režimov, u „führerov“ a ich najbližších spolupracovníkov. Vo väčšine prípadov je však byrokratická moc derivatívnej povahy. Štátna byrokracia má v takých prípadoch iba relatívnu samostatnosť v rozhodovaní. Obmedzuje ju ústava, zákony, parlamentný mechanizmus atď. Prirodzene, v pestrej palete konkrétnych situácií je táto relatívnosť raz väčšia, inokedy menšia. Niekedy sa dokonca celkom stráca a mení na absolútnu a originárnu moc, napríklad za okolností, ktoré poznáme z novších dejín niektorých juhoamerických štátov, keď určitá časť byrokracie (obyčajne vojenskej) vykoná štátny prevrat a stane sa na kratší alebo dlhší čas absolútnym pánom v štáte.

Na druhej strane však z novších dejín socializmu vieme, že socialistické revolučné procesy stagnovali v etape etatizmu, keď sa osamostatnila stranická a štátna byrokracia a keď sa zo „sluhu ľudu“ (Lenin) premenila na silu, ktorá sa postavila nad spoločnosť, keď vznikla známa stalinistická, byrokratická spoločensko-politická štruktúra.

Aj v prípade hospodárskej byrokracie ide zväčša o moc derivatívnej povahy. Napríklad byrokraciou kapitalistických monopolov obmedzujú pri rozhodovaní závery a smernice správnych orgánov, monopolov atď.

V

Byrokraciou sme teda definovali pomocou moci, výkonu moci, hoci aj relatívnej samostatnosti v rozhodovaní, a tak sme ju oddelili od časti štátnych úradníkov, respektíve zamestnancov v hospodárstve, ktorá nemá takúto moc a nevykonáva ju. Samozrejme, že medzi týmito dvoma časťami úradníckej, respektíve zamestnaneckej vrstvy, nemožno

určiť ostrú hranicu, lebo medzi nimi existujú prechodné formy. Práve tak, ako v žiadnej spoločnosti neexistujú čisté spoločenské javy a procesy ani reálne existujúce ideálne typy, neexistuje ani v tomto prípade fixná hranica, o ktorej by sme mohli povedať, že ostro rozhraničuje byrokráciu a úradníkov, respektíve zamestnancov. Keď sme si zvolili za kritérium moc, vytvorili sme taktiež iba určitý *ideálny typ byrokracie*.

Pomocou tejto definície posunuli sme aj samotný problém z úrovne každodenného chápania a poznania byrokracie, respektíve byrokratizmu. Obsah bežného chápania tohto javu veľmi šťastne vyjadril A. Sauvy nasledovne: „Keď sa opýtať jedného známeho kňaza, čo je v skutočnosti hriech, odpovedal: — Ja som proti —. Na otázku, čo je byrokracia, by pravdepodobne hociktorý občan odpovedal tak isto, že je — proti —. Lebo každý, kto žije v spoločnosti, je už tak či onak v styku s úradmi, každý im môže niečo vyčítať, ak ich dokonca nepreklína. Slovo — byrokracia — vyvoláva vo vedomí prostého človeka predstavu o papieroch, nezodpovednosti, pomalosti a občas aj o svojvôli a aférach.“²

Tak sme sa od javu byrokracie ako zvláštnej spoločenskej vrstvy dostali k takzvanej „kancelárčine“. Byrokratizmus v zmysle „kancelárčiny“ je omnoho širší jav ako byrokracia. Byrokracia je spoločenská vrstva, kým kancelárčina (byrokratizmus) predstavuje určitý spôsob konania nielen byrokracie, ale celej vrstvy úradníkov a zamestnancov a najmä určitý vzťah týchto úradníkov, respektíve zamestnancov voči ľuďom, voči „stránkam“.

VI

Byrokráciu sme teda definovali pomocou moci, pričom sme moc chápali:

- a) ako sféru aspoň relatívne samostatného rozhodovania, včítane
- b) mechanizmu spoločenského donucovania, ktoré umožňuje, aby rozhodnutie, závery... skutočne aj ožili, aby ich ľudia rešpektovali a riadili sa podľa nich.

Pomocou tohto poznávacieho znaku sme byrokráciu odlišili od ostatnej masy úradníkov (zamestnancov), ale nedefinovali sme ju ešte úplne ako zvláštnu spoločenskú vrstvu. K tomu je potrebný ešte aspoň jeden prvok, ktorým je *relatívne osamostatnenie od svojho mandanta*. Toto osamostatňovanie prebieha:

- a) v oblasti štátu ako osamostatňovanie byrokracie od ľudu a jej formovanie vo zvláštnu silu nad spoločnosťou;
- b) v hospodárskej sfére ako osamostatňovanie byrokracie od vlastníkov výrobných prostriedkov, respektíve od ich monopolistických organizácií. V danom prípade ide o premenu zamestnancov v hospodárstve na hospodárskych vedúcich, manažérov.

V súvislosti s procesom premeny zamestnancov v hospodárstve na manažérov označujú niektorí teoretici súčasné spoločnosti ako manažérske spoločnosti.

Tento prvok vo formovaní byrokracie vyzdvihujú aj obaja klasici marxizmu vždy, keď hovoria o byrokracii. Uvedieme iba dva príklady. V práci *Ku kritike Heglovej filozofie práva* hovorí Marx o byrokracii okrem iného aj toto: „Byrokracia« je štátny formalizmus občianskej spoločnosti. Byrokracia je „štátne vedomie“, „štátna vôľa“, „štátna moc“ ako *zvláštna korporácia*... teda *zvláštna, uzavretá spoločnosť* v štáte... Byrokratický duch je skrz naskrz jezuitský, teologický duch. Byrokrati sú štátni jezuiti a štátni teológovia. Byrokracia je la république prêtre (štát-kňaz)... Byrokracia je imaginárny štát popri reálnom štáte, je to špiritualizmus štátu. Byrokracia má štát, špiritúálnu podstatu spoločnosti vo svojom vlastníctve; je to jej *súkromné vlastníctvo*...“³

² Tamtiež.

³ Marx — Engels, *Ke kritice Heglovej filozofie práva, Spisy I, Praha 1957, 272—273.*

Už z týchto niekoľkých myšlienok vyplýva, že Marx chápe byrokráciu — pričom vychádza zo situácie v pruskej monarchii, ktorú Hegel povýšil na najdokonalejší výtvar štátu — ako zvláštnu spoločenskú vrstvu, dokonca ako zvláštnu spoločenskú skupinu, ktorá sa od svojho mandanta oddelila, osamostatnila sa a postavila nad neho.

Túto istú myšlienku vyjadruje aj F. Engels presne o päťdesiat rokov neskôršie v úvode k Marxovej *Občianskej vojne vo Francúzsku*. Hovorí toto: „Spoločnosť vytvorila pre ochranu svojich spoločenských záujmov pôvodne na základe jednoduchej delby práce svoje vlastné orgány, avšak tieto orgány, vrcholom ktorých je štátna moc, slúžiac svojim zvláštnym záujmom, premenili sa časom zo sluhov spoločnosti na jej pánov...“

Ako príklad na osamostatňovanie sa štátnych funkcionárov od tých, čo im zverili moc — v tomto prípade od sovietskeho ľudu, respektíve od robotníckej triedy po revolúciu — nám môže poslúžiť Lukácsov obraz stalinizmu:

„Stalina som si predstavoval ako vrch pyramídy, ktorá — rozširujúc sa smerom dole — pozostávala z množstva »malých Stalinov«, ktorí pri pohľade zhora boli objekty, pri pohľade zdola tvorcovia a záruky kultu osobnosti. Bez regulérneho a bezpodmienečného fungovania tohto mechanizmu by bol »kult osobnosti« zostal subjektívnym snom, patologickým faktom a nikdy by nebol mohol dosiahnuť spoločenský efekt, ktorý trval desiatky rokov.“⁴

V tejto súvislosti treba však zdôrazniť, že stalinistickú stagnáciu socialistických procesov podmieňovali v určitej miere aj objektívne politické, ekonomické a kultúrne okolnosti.

Politické okolnosti: obkľúčenie Sovietskeho sväzu kapitalistickým svetom, ustavičné nebezpečenstvo vonkajšej intervencie. Preto nutnosť výstavby socializmu v jednom štáte (v protiklade k Trockého koncepcii o revolučnej avantúre vo svete alebo kapitulácii).

Ekonomické okolnosti: nutnosť vytvoriť v krátkom období nevyhnutný základný potenciál pre ďalší rozvoj výrobných síl.

Kultúrne okolnosti: zaostalosť (analfabetizmus) miliónových ľudových mäs ruského národa a ostatných národov v Sovietskom sväze.

Formovanie hospodárskej byrokracie ako objektívne nevyhnutný spoločenský proces v podmienkach priemyselného kapitalizmu, ktorý sa rozvíja smerom ku kapitalistickým monopolom, predvídal už aj Marx. V III. zväzku *Kapitálu* píše, že sa administratívna práca v účasťinárskych spoločnostiach stáva *funkciou, ktorá sa stále viac vzdialuje od kapitálu — vlastníctva*. Proces oddelovania kapitálu — vlastníctva od kapitálu — funkcie je však v skutočnosti základnou príčinou vzniku a existencie priemyselnej byrokracie v moderných spoločnostiach.

Marx upozorňuje dokonca na určitú analógiu medzi dianím na konci feudalizmu (síce v právo-politickej oblasti) a procesom oddelovania kapitálu — vlastníctva od kapitálu — funkcie: funkcia súdu vo vysoko vyspelom feudalizme pramenila z feudálneho vlastníctva pôdy, kým sa v buržoázno-demokratických revolúciach táto funkcia (spolu s mnohými ďalšími politickými a administratívnymi funkciami) oddelila od vlastníctva pôdy, takže ju už nevykonávali sami feudálni páni. Niečo podobné sa prejavilo v dianí, svedkom ktorého bol spočiatku sám Marx (tentoraz v spoločensko-ekonomickej rovine). Majiteľ kapitálu sa dostáva do konfliktu s kapitalistom vo funkcii. Rozvojom úveru nadobúda určitú spoločenskú povahu samotný peňažný kapitál, koncentruje sa v bankách a nepoužívajú ho už jeho vlastníci; z druhej strany opäť obyčajný riaditeľ podniku, ktorý vôbec nie je vlastníkom kapitálu, vykonáva všetky funkcie kapitalistu. Výsledkom tohto diania sú dve spoločenské kategórie:

⁴ Lukácsov list o stalinizme, adresovaný časopisu *Nuovi Argumenti*, citované podľa časopisu *Novi razgledi* 23. 3. 1963, 111.

a) funkcionár — byrokrat a

b) kapitalista, ktorý sa stráca z výrobného procesu ako zbytočná kategória.

To sú procesy, ktoré v tejto oblasti priviedli k súčasnej priemyselnej byrokracii.

V najnovšom období, t. j. ako sa upevňuje viac alebo menej zrejme a priama intervencia buržoázneho štátu do národného hospodárstva (ako sa viac alebo menej prejavujú štátno-kapitalistické tendencie v týchto štátoch), dochádza k ďalšiemu dôležitému procesu, ktorý má centrálny význam pre štúdium byrokracie ako novej vrstvy, charakterizujúcej súčasnú spoločnosť. Zároveň s hospodárskou intervenciou pribúdajú štátu nové funkcie, ktoré dovtedy nemal. Samozrejme, nevykonáva tieto funkcie sám ako politická inštitúcia, ale prostredníctvom časti svojho úradníckeho aparátu. Tak sa táto časť štátneho úradníctva dostáva k funkciám, ktoré v klasickom kapitalizme patrili vlastníkom výrobných prostriedkov.

Pozrime sa na ideálny príklad takéhoto stavu: na spoločnosť, v ktorej existuje štátne vlastníctvo výrobných prostriedkov. Štátna byrokracia vykonáva v nej mnoho takých funkcií, ktoré predtým vykonával súkromný kapitalista: počnúc organizovaním (plánovaním) hospodárstva a končiac privlastňovaním nadproduktu a jeho rozdeľovaním do rozličných fondov, ku ktorým patrí aj fond pre jej vlastné odmeňovanie a ostatné privilégiá, ako aj fond pre odmeňovanie bezprostredných výrobcov.

Nie je náhoda, že Stalin, ktorý v štátnom vlastníctve výrobných prostriedkov videl najvyššiu formu socialistického vlastníctva, považoval takzvanú hospodársko-organizačnú funkciu socialistického štátu za jeho najdôležitejšiu funkciu popri takzvanej kultúrno-osvetovej funkcii, ktorá opäť nie je ničím iným ako prejavom stalinizmu (ždanovizmu), t. j. úplnej moci byrokracie v tejto kultúrno-osvetovej oblasti.

Bezprostrední výrobcovia sú v takejto spoločensko-ekonomickej situácii námezdnými robotníkmi, ako boli predtým: sú oddelení od výrobných prostriedkov a od výrobkov svojej práce, t. j. od národného dôchodku. Od národného dôchodku ich oddeľuje štát ako „tretí spoločenský faktor“, respektíve jeho byrokracia práve tak, ako ich v klasickom kapitalizme oddeľoval od neho kapitalistický podnikateľ, súkromný vlastník výrobných prostriedkov.

VII

Ak teda hovoríme o byrokracii ako novom spoločenskom jave (lebo byrokracia, ako sme videli, je práve taká stará ako štát), poukazujeme predovšetkým na spoločenskú vrstvu, ktorá vzniká a existuje na základe štátneho vlastníctva výrobných prostriedkov, respektíve na základe silnejšieho alebo slabšieho zasahovania súčasného štátu do hospodárstva.

„Silnejšie alebo slabšie zasahovanie“ — v prípade tejto tézy ide opäť iba o ideálny typ byrokracie ako nového spoločenského javu v súčasných spoločnostiach. V konkrétnych politických situáciách sa však stretávame iba s väčším alebo menším *približovaním* k tomuto ideálnemu typu. Najbližšie sú mu situácie:

a) v buržoázných spoločnostiach — vojnová ekonomika, napríklad vo Veľkej Británii počas poslednej vojny;

b) v socialistických spoločnostiach — revolučný etatizmus, ktorý je za určitých okolností (ku ktorým ako najdôležitejšia rozhodne patrí hospodárska nevypselosť krajiny) objektívne nevyhnutný, a preto určitý čas aj potrebný.

VIII

Všimnime si teraz podmienky, ktoré sme označili ako podstatné, konštitutívne prvky zvláštneho spoločenského javu, o ktorom hovoríme.

1. Byrokracia vzniká predovšetkým vo dvoch spoločenských oblastiach, v oblasti štátu a v oblasti hospodárstva; v poslednej oblasti od začiatku monopolistického kapitalizmu a ďalej.

2. Moc, t. j. aspoň relatívne samostatná sféra rozhodovania včítane možnosti spoločenského donucovania, predstavuje prvok, ktorým sa byrokracia ako zvláštna spoločenská vrstva môže líšiť od ostatnej masy zamestnancov, respektíve úradníkov.

3. Oddeľovania byrokracie od jej mandanta a osamostatňovanie vo viac alebo menej výraznú silu nad spoločnosťou.

4. V štátno-kapitalistických situáciách *oba typy byrokracie* — štátna a hospodárska byrokracia — *splývajú* od novej a pre mnohé súčasné spoločnosti charakteristickej vrstvy, do štátno-kapitalistickej byrokracie.

IX

Pokiaľ ide o byrokraciu v prvých vývinových obdobiach socialistickej spoločnosti, uviedli by sme myšlienky Edvarda Kardelja z jeho referátu *K návrhu programu Sväzu komunistov Juhoslávie*.

„Program nelíči situáciu v socialistických krajinách, a ani v našej krajine, propagandisticky, ale ju líči ako organický spoločenský proces, ktorý sa rozvíja prostredníctvom objektívnych vnútorných protirečení a aj protikladov, súvisiacich s existenciou väčších alebo menších zvyškov starých spoločenských vzťahov. Program pritom poukazuje, že v danom prípade nejde iba o zvyšky buržoázie a kapitalizmu, ale že na základe nedostatočného rozvoja výrobných síl v prechodnom období nutne vznikajú byrokratické tendencie ako spoločenská sila, ktorá sa snaží konzervovať určité prechodné formy v spoločenských vzťahoch, ba dokonca dosiahnuť ich určitú etatistickú deformáciu . . .

V tomto zmysle program nechápe byrokratizmus ako ľudskú vlastnosť — hoci existuje aj ako takáto vlastnosť — ale ako vlastnosť spoločenských vzťahov v prechodnom období. Tak ako mladá socialistická spoločnosť nemôže za noc likvidovať všetky zvyšky kapitalizmu, nemôže za noc likvidovať ani javy byrokratizmu. Spoločnosť prechodného obdobia môže tieto javy prekonať iba v dlhotrvajúcom procese spoločenského vývoja. Preto je program rozhodne proti pokusom rôznych krikľúňov reakcie a deštruktívneho anarchizmu, aby sa takéto nevyhnutné, avšak prechodné javy, ako je byrokratizmus, využívali pre útok proti samému socializmu.“⁵

X

Nakoniec sa vráťme opäť k ideálnemu typu byrokracie, ktorý sme už opísali. Povedali sme, že štátno-kapitalistická byrokracia vykonáva mnoho funkcií, ktoré v klasickej kapitalizme patrili súkromnému vlastníkovi výrobných prostriedkov; že táto nová spoločenská vrstva — práve tak ako súkromný podnikateľ v liberalistickom období kapitalizmu — oddeľuje bezprostredných výrobcov ekonomicky od výrobných prostriedkov a od výrobcov ich práce; že sú bezprostrední výrobcovia v štátno-kapitalistických situáciách dnes práve tak, ako boli predtým, námeznými robotníkmi atď.

Za takýchto okolností vyvstáva sama od seba otázka: či štátno-kapitalistická byrokracia nie je novou vykorisťovateľskou triedou v súčasných spoločnostiach? Niektorí publicisti odpovedajú na otázku pozitívne a v tej súvislosti hovoria o technobyrokratickej triede. Pokúsme sa analyzovať túto otázku tak, že charakteristiky štátno-kapitalistickej byrokracie porovnáme so štyrmi prvkami zo známej Leninovej definície triedy.

⁵ *Sedmi kongres Saveza komunista Jugoslavije*, Kultura, Beograd 1958, 153—154.

1. Miesto v historicky určenom systéme spoločenskej výroby, konkrétne v ekonomickej štruktúre štátneho kapitalizmu: Byrokracia sa v tejto štruktúre nachádza tam, kde sa v liberalistických ekonomických štruktúrach nachádzajú súkromní podnikatelia.

2. Vzťah k výrobným prostriedkom (ktorý zväčša formulujú a zakotvujú zákony): Byrokracia nie je *vlastníkom* výrobných prostriedkov, tieto prostriedky jej *právne* nepatria, disponuje síce nimi, ale predsa v mene niekoho iného, kým vykorisťovateľské triedy vo všetkých triednych spoločnostiach samy vlastní prostriedky a disponujú nimi vo svojom mene.

3. Úloha v spoločenskej organizácii práce: Byrokracii ako aj príslušníkom buržoáznej triedy patrí vedúca úloha v organizácii práce.

4a. Podiel na spoločenskom bohatstve: Byrokracia, ako aj kapitalistická trieda, participuje na spoločenskom bohatstve — pričom v danom prípade myslíme iba na tú časť, ktorá je určená pre osobný štandard — v omnoho väčšej miere ako bezprostrední výrobcovia.

4b. Spôsob, ktorým získava túto časť: Kapitalistická trieda — ako každá iná vykorisťovateľská trieda v dejinách — participuje na spoločenskom bohatstve priamo tak, že si prisvojuje produkt nadpráce, kým byrokracia participuje na tomto bohatstve spravidla *sprostredkované*, prostredníctvom mzdy.

(Povedali sme už, že si byrokracia v rámci výkonu funkcií prisvojuje aj produkt nadpráce. Avšak toto prisvojovanie nie je originálne ako v prípade všetkých vykorisťovateľských tried, ale derivatívne: byrokracia si prisvojuje nadprácu v prvom rade pre svojho mandanta, pre štát.)

Už táto krátka analýza spoločensko-ekonomického postavenia štátno-kapitalistickej byrokracie nám nanucuje *negatívnu odpoveď* na nastolenú otázku predovšetkým preto, že byrokracia má odlišné postavenie vzhľadom na prvky 2. a 4b. Leninovej definície triedy. Odklon v spoločensko-ekonomických charakteristikách byrokracie vyplýva v danom prípade z hlbších dôvodov. Skrátka, sú to nasledovné dôvody:

Všetky doterajšie vykorisťovateľské triedy v dejinách vykonávali svoju ekonomicú a politickú funkciu vládnúcej triedy ako triedy prvotne, *originárne*. Legitimáciu na to im poskytovalo práve vlastníctvo výrobných prostriedkov. Naproti tomu byrokracia nevykonáva svoje spoločensko-ekonomické a politické funkcie originálne (okrem veľmi málo výnimočných prípadov, ktoré sme už uviedli), ale ich vykonáva derivatívne; vykonáva ich ako mandatór, ako splnomocnenec štátu. Rovnako sa aj zdroj a výkon spoločensko-ekonomických funkcií byrokracie veľmi líši od zdroja a výkonu týchto funkcií v prípade hociktovej vykorisťovateľskej triedy v dejinách. V prípade týchto tried postupuje trend od súkromného vlastníctva — ako od zdroja — k štátu.

Avšak v prípade štátno-kapitalistickej demokracie postupuje od štátu ako zdroja k výrobným prostriedkom.

Inými slovami: triedy sú *ekonomicke* spoločenské skupiny, ich spoločenská existencia má svoje korene v ekonomickej štruktúre patričných spoločností, kým štátno-politická byrokracia — ako *politická emancipácia* súčasného štátu — je politického, a nie ekonomickeho pôvodu. Predovšetkým preto ani nie je spoločenskou triedou.

Avšak tým, že sme byrokraciu označili ako spoločenskú vrstvu, neodhalili sme ešte jej morfológické charakteristiky. Pojem spoločenská vrstva je totiž veľmi pružný, jeho empirický substrát sa rozprestiera po veľmi dlhom kontinuu, od spoločenských skupín (tieto, alebo aspoň niektoré z nich môžeme označiť ako spoločenské vrstvy) až po takzvané sociálne kategórie alebo vrstvy v štatistickom slova zmysle. Niekd v polovici tohto kontinua sa nachádza jav, ktorý sa v sociológii nazýva *sociálny agregát*. To je jav, ktorý sa vďaka svojim všeobecným charakteristikám nachádza na hranici medzi

spoločenskými skupinami a sociálnymi kategóriami. Empirické zisťovanie morfológických charakteristík byrokracie by pravdepodobne malo zostať pri hypotéze o tejto spoločenskej vrstve ako o sociálnom agregáte. Tak by sme rozhodne dospeli k rozličným poznatkom, ktoré by záviseli od konkrétnych skúmaných spoločností. Okrem toho vrstva byrokracie nie je ani z hľadiska štruktúry celkom homogénna, ale je viac-menej horizontálne (hierarchicky) stratifikovaná. Všetky tieto okolnosti, ako sme už povedali, môže vysvetliť iba patričný empirický výskum, na ktorý ešte stále čakáme.